

Економіка природокористування

УДК 330.15:502.3

М.Ю. Шлапак

Природний капітал як базовий понятійний елемент екологічного рахівництва

Досліджено основні підходи до визначення поняття природного капіталу й трактування його теоретичного змісту. Проаналізовано погляди дослідників щодо ролі та способів врахування природного капіталу в економічному розвитку держави. Розглянуто питання заміненості природного капіталу іншими типами капіталу та концепцію критичного природного капіталу як демонстрацію незамінності окремих типів природних ресурсів. Обґрунтована необхідність детального й всебічного моніторингу стану та динаміки природних ресурсів, фіксації їх ролі в певній економічній системі з метою побудови і реалізації ефективної довгострокової екологічної та економічної політики держави. Визначено пріоритети початкових етапів розробки системи національних екологічних рахунків України.

Ключові слова: природний капітал, природні ресурси, система національних рахунків, екологічні рахунки.

У другій половині ХХ ст. у зв'язку з посиленням суспільної стурбованості екологічними проблемами і розвитком засад екологічної політики значно розширилося застосування поняття «капітал», охопивши сферу природокористування. У відомій доповіді Міжнародної комісії ООН «Наше спільне майбутнє» (1987) поруч із визначенням поняття сталого розвитку, яке стало класичним, зустрічається й поняття «природного» чи «екологічного капіталу». Зокрема, стверджується, що «промислово розвинутий світ вже використав більшу частину екологічного капіталу планети», й «ми позичаємо природний капітал у майбутніх поколінь без жодних намірів чи можливостей віддати цей борг» [1].

Що ж таке природний капітал? Зазначимо, що на сьогодні відсутнє чітке та загальноприйняте визначення поняття «природного капіталу» та його меж. У наукових дослідженнях під цим терміном можуть розглядатися й запаси окремих природних ресурсів, й уся сукупність природних багатств разом з усім різноманіттям послуг, які надаються екосистемами планети. Окремі дослідники обмежують поняття природного капіталу лише тими елементами, які беруть безпосередню участь в економічних процесах, інші ж виступають за більш широке трактування терміна «природний капітал».

Основою розуміння терміна «природний капітал» є сутність поняття «капітал» як сукупності ресурсів (гроші, нерухомість, цінні папери, земля, інформація, ін.), що приносять прибутки, у контексті природних ресурсів та екосистемних послуг та у більш широкому розумінні отримуваної вигоди. З позиції екологічних економістів природний капітал є джерелом різноманітних екологічних чи природних послуг: підтримка складу атмосфери, покращення клімату, підтримка гідрологічного циклу, включно з контролем за повеннями та забезпеченням питною водою, поглинання відходів, кругообіг поживних речовин, утворення ґрунтів, запилення рослин, забезпечення їжею, підтримка видів рослин та тварин, забезпечення генофонду, мальовничість пейзажів, рекреаційні місця [2]. Сюди ж можна додати й інші елементи екосистем та процесів, які у них відбуваються. Таким чином, природний капітал є багатостороннім поняттям, що об'єднує значну

кількість різноманітних взаємопов'язаних ресурсів, які виконують різні функції та забезпечує різноманітні послуги для людського суспільства [3].

Г. Дейлі називає природний капітал ресурсом, який генерує потік природних послуг та матеріальних природних ресурсів. Ф. Беркс та К. Фолк поділяють природний капітал на три основних компоненти: невідновні ресурси, які виділяються з екосистеми; відновні ресурси, які забезпечуються екосистемою; та екологічні послуги [2]. N. Olewiler додає до них як окрему групу землю як середовище, де відбувається людська діяльність [4].

О.О. Веклич та Т.М. Яхеєва, розглядаючи природний капітал у функціональному аспекті, визначають його як фонд, що продукує природні блага та екологічні послуги (приміром, асиміляція викидів і скидів, регулювання водного стоку, запобігання ерозії ґрунтів тощо), додаючи, що виконувати такі функції можуть лише цілісні, непорушені, повноцінні, структурно різноманітні екосистеми, які є важливою складовою природного капіталу [5].

Паралельно в науковій літературі можуть вживатися також такі терміни, як «природно-ресурсний потенціал», «природний потенціал», «запаси природних ресурсів», «природно-ресурсна база» тощо. Наприклад, Л. С. Гринів природним капіталом називає природно-ресурсний потенціал й визначає дві його основні функції: участь у виробничій функції економіки та забезпечення відтворення природи через обмінні процеси енергією і речовиною у межах локальної території (біофізична функція) [6]. Подібний розподіл на економічну та екологічну функцію природного капіталу зустрічається і в роботі О. В. Кривень [7], яка визначає природний капітал як сукупність наземних екологічних систем (екосистем), що є вихідним капітальним активом (запасом природних ресурсів), з якого ресурси втягуються в господарський оборот (потік ресурсів, похідний актив) і нарівні з іншими активами (традиційним фізичним капіталом) беруть уже безпосередню участь у виробництві.

Прикметно, що О. О. Веклич та Т. М. Яхеєва відзначають тотожність поняття «природно-ресурсний потенціал» поняттю «природний капітал» у розумінні територіально конкретизованого капітального запасу природних благ [5].

Наведемо лише кілька визначень «природно-ресурсного потенціалу», які зустрічаються в працях науковців, аби продемонструвати справедливості такого отождоження. В. П. Самодай під природно-ресурсним потенціалом розуміє сукупність природних умов і ресурсів, які використовуються при даному рівні розвитку техніки, технології і економічних відносин [8]. Я. Хауляк, розглядаючи природні ресурси з погляду еколого-географічного аналізу, визначає природно-ресурсний потенціал як сукупність природних ресурсів, використовуваних або потенційних для використання в процесі життєдіяльності людини. В понятті природно-ресурсного потенціалу, на думку Я. Хауляка, поєднуються дві категорії: економічної – у вигляді матеріальних і нематеріальних засобів території, які дають змогу людині працювати та розвиватися; та географічної – природних речовин, тіл та об'єктів території, що безпосередньо впливають на можливість та ефективність реалізації планів людини [9].

Крім того, дослідники розглядають природний капітал як окремий важливий фактор економічного зростання, однак включають у це поняття лише ті елементи, які, по-перше, потенційно можуть залучатися до процесу виробництва, а по-друге, характеризуються обмеженістю обсягів та складу при даному рівні економічного розвитку. Наприклад, повітря, яке є безперечним учасником процесу виробництва, не може за винятком окремих випадків вважатися виробничим ресурсом, оскільки є необмеженим [10].

Ключовим, на нашу думку, є уточнення про певний рівень економічного розвитку, який визначає важливість ролі тих чи інших ресурсів у цьому процесі.

Справді, перехід від аграрної моделі економіки до індустріальної призвів до значного розширення розуміння природних ресурсів як факторів виробництва. Якщо раніше це була, головним чином, земля, то із становленням промисловості сюди вже відносили енергетичні ресурси, мінеральні ресурси, воду тощо. Розвиток окремих галузей науки відкривав можливості новим технологіям й відповідно нові елементи природних ресурсів, які раніше ніколи не використовувалися, ставали факторами виробництва.

Більше того, варто враховувати рівень суспільного розвитку загалом, який включає рівень науки, культури та становлення соціальних зв'язків. Так, Дж. М. Говді, вивчаючи соціальний контекст природного капіталу, зауважує, що для збереження природного капіталу та загалом для розуміння концепції природного капіталу корисним є вивчення еволюційної теорії та історії еволюції [11]. Адже важливо розуміти, що соціально-економічні та культурні межі життя суспільства є динамічними навіть у відносно короткій перспективі кількох сторіч. Певні елементи природного капіталу, які ми зараз не цінуємо, можуть стати дуже важливими за нових соціально-економічних та культурних умов.

З огляду на це, включення окремих показників природного капіталу в системи національних рахунків є безперечно кроком у правильному напрямку, однак навіть правильне врахування окремих елементів природного капіталу як «факторів виробництва» є зовсім недостатнім для забезпечення сталого розвитку. Збереження природного капіталу має базуватися на розумінні коеволюції екосистем – іншими словами, на розумінні того, що потрібно зберігати взаємодоповнюючі та взаємозалежні зв'язки, які забезпечують сталість, а не окремі елементи системи.

Отже, узагальнюючи вищенаведене, вважаємо, що *природний капітал – це весь комплекс природних ресурсів, який не обмежується ані нинішньою роллю в економічній системі, ані нашим знанням про потенційну можливість такої ролі в майбутньому.*

Тоді стає зрозумілою суспільна потреба в детальному та всебічному моніторингу стану та динаміки природних ресурсів, фіксації їх ролі в певній економічній системі з метою побудови ефективної довгострокової екологічної та економічної політики держави.

Зауважимо, що природний капітал почав враховуватися в моделях економічного росту лише в 70-х роках минулого століття, але в цих моделях природний капітал (природні ресурси, забруднення) враховувався із припущенням, що він може бути замінений іншими типами капіталу (людським, фінансовим) або технологічним прогресом як результатом взаємодії цих видів капіталу [12]. Такі економічні моделі базувалися на моделі економічного зростання Р. Солоу та виробничій функції Кобба-Дугласа, яка передбачає постійну еластичність заміщення факторів виробництва, що відповідає поняттю «слабкої стійкості» (weak sustainability) [13]. «Слабка стійкість» передбачає заміність між різними формами капіталу й можливість досягнення сталого розвитку за рахунок забезпечення сталості сумарного капіталу, незважаючи великою мірою на внесок кожного окремого типу капіталу [14].

Натомість, поняття «сильної стійкості» (strong sustainability) базується на основній парадигмі екологічної економіки, в межах якої економіка розглядається як відкрита підсистема обмеженої та сталої глобальної екосистеми, природного середовища, й передбачає збереження загального запасу природного капіталу на сталому рівні. Іншими словами, «сильна стійкість» передбачає компенсацію скорочення запасів невідновних природних ресурсів накопиченням запасів відновних природних ресурсів [15].

Важливим елементом досягнення сталого розвитку є визначення критичного природного капіталу та управління ним. Критичний природний капітал – це

частина природного капіталу, яка виконує важливі й незамінні екологічні функції, які не можуть бути забезпечені іншими типами капіталу. Наразі не існує чіткої концепції критичного природного капіталу та чинників, за якими б він визначався (економічне значення, біологічне, соціокультурне чи ін.). Більше того, важко визначити заздалегідь, яка форма природного капіталу є «критичною» для збереження [16].

На думку П. Екінса та ін. [17], саме підхід «сильної стійкості» має бути пріоритетним при аналізі внеску природного капіталу в економічний розвиток з точки зору наукової методології. Оскільки, починаючи аналіз з припущення незамінності природного капіталу, можливо (коли це відповідає дійсності), дійти висновку, що природний капітал може бути замінений іншими формами капіталу, тоді як позиція «слабкої стійкості» не передбачає можливості виявлення незамінних форм капіталу.

Проведений аналіз наукових позицій, викладених у зарубіжних та вітчизняних публікаціях стосовно природного капіталу, засвідчив принаймні два важливі висновки. По-перше, природний капітал є вагомим чинником економічного розвитку, а, по-друге, незамінним його компонентом, який потребує детального вивчення, аналізу та контролю стану. Так, О.О. Веклич та Т.М. Яхеева слушно відзначають, що в останні десятиліття проявилася першорядність екологічного чинника як основоположної, фундаментальної умови економічного розвитку та добробуту. З огляду на це, урахування екологічних параметрів у системі макроекономічних показників слід вважати обов'язковим компонентом процесу прийняття виважених соціально-економічних та політичних рішень та їх інтеграції з екологічними рішеннями [5].

Проте надалі проведений огляд існуючих підходів щодо урахування природного капіталу при оцінці економічного розвитку виявив відсутність їх загального визнання серед науковців та урядів країн світу. Основними серед цих підходів, на нашу думку, є два: розширення існуючої системи національних рахунків – провідного збірника індикаторів розвитку країни та створення принципово нової системи індикаторів сталого розвитку (або людського добробуту). Водночас міжнародний досвід імплементації таких екологічних рахунків [18] засвідчує, на наш погляд, більшу ефективність саме першого підходу – розширення існуючої системи національних рахунків за рахунок показників природного капіталу.

Урахування в системі національних рахунків усіх аспектів природного капіталу та найповніших зв'язків між ними та між природним капіталом й соціально-економічним середовищем хоча й дозволяло б приймати найефективніші рішення для досягнення сталого розвитку суспільства, однак виглядає складним для реалізації. Реальнішим, а тому й ефективнішим вважаємо інший підхід, який базується на висновках дослідження Р. Констанци та ін., щодо вартості екосистемних послуг планети, а саме: екосистемні послуги забезпечують значний внесок у загальний добробут людства, тому ми маємо розпочати надавати природному капіталу, який генерує ці послуги, адекватного значення у процесі прийняття рішень; інакше теперішній та майбутній добробут людства може дуже постраждати [19]. Такий підхід посилюється позицією окремих дослідників, на думку яких, виснаження природного капіталу планети через непомірні техногенні та антропогенні навантаження вже порушило стійкість обмінних процесів у біосфері та зумовило сучасну екологічну кризу [6].

Отож, пріоритетом на початкових етапах розробки системи національних екологічних рахунків має бути не якомога ширше охоплення всіх елементів природного капіталу, а врахування ключових показників, які можуть бути ефективно використані у процесі прийняття рішень. Ознаками критичності

природного капіталу для економічного розвитку певної країни можуть бути частка певних природних ресурсів у формуванні валового внутрішнього продукту, загальні обсяги природних ресурсів, швидкість деградації чи зменшення кількості природних ресурсів тощо. Базуючись на сучасних наукових дослідженнях й загальних оцінках природних ресурсів держави, можна виокремити ті елементи природного капіталу, які з великою ймовірністю є або в досяжному майбутньому можуть стати критичними для розвитку людського суспільства. Саме вони і мають стати основою формування національних екологічних рахунків як ефективного інструмента поєднання цілей економічної й екологічної політики держави, переходу до принципів сталого розвитку.

Тому, на наш погляд, в алгоритмі формування екологічно скоригованих рахунків в національному рахівництві України перші кроки доцільно спрямовувати на визначення критичного природного капіталу держави та показників, які б чітко характеризували стан і динаміку визначених типів природних ресурсів, а також на дослідження механізмів включення екологічних показників у систему національних рахунків.

Список використаних джерел

1. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future [Electronic resource] / Access mode: <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>.
2. Investing in Natural Capital: The Ecological Economics Approach to Sustainability / [Folke C., Hammer M., Costanza R., Jansson A.]. – Washington: Island Press, 1994. – 492 p.
3. Brand F. Critical natural capital revisited: Ecological resilience and sustainable development / F. Brand // *Ecological Economics*. – 2009. – №68. – P. 605–612.
4. Olewiler N. Natural Capital, Sustainability and Productivity: An Exploration of the Linkages / Banting K. G., Sharpe A., St-Hilaire F. // *The Review of Economic Performance and Social Progress 2002: Towards a Social Understanding of Productivity*. – Montreal: The Institute for Research on public Policy, 2002. – 323 p.
5. Веклич О. Урахування природного капіталу як базового компонента економічного розвитку України / О. Веклич, Т. Яхеева // *Економіка України*. – 2004. – №12. – С. 75-80.
6. Гринів Л. С. Теоретико-методологічні засади формування екологічно збалансованої економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.01.01 / Л. С. Гринів ; Львів. держ. лісотехн. ун-т. – Львів, 2002. — 39 с.
7. Кривень О. В. Природний капітал в системі формування екологічно збалансованої економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.01.01 / О. В. Кривень ; Львівс. нац. ун-т ім. І. Франка. - Львів, 2006. – 20 с.
8. Самодай В. П. Анализ методических подходов к оценке природно-ресурсного потенциала региона / В. П. Самодай // *Вісник СумДу. [Серія «Економіка»]*. – 2007. – №2. – 156-164.
9. Хауляк Я. Теоретичні засади еколого-географічного аналізу використання й охорони природно-ресурсного потенціалу прикордонних територій / Я. Хауляк // *Вісник Львівського університету. [Серія «Географія»]*. – 2008. – №35. – С. 341-347.
10. Калайтанов Э. Ю. О некоторых подходах к определению факторов экономического роста / Э. Ю. Калайтанов // *Вестник Владикавказского научного центра*. – 2008. – №1. – С. 53-56.